118 / 32

Ы. Абдрахманов

1916-жылкы козголоң

ПАПКА
ДЛЯ
БУМАГ

Инв. (321) 118

Мазмуну.

бети

1. 1916-жылдын козголоңу. 1-31.

2. 1916-жылдын үркүнү. 1-17

1944-45 ж.ж.

Жазган: Ы. Абдрахманов.

Институт языка, литературы и ист... Кир. ФАН СССР гор. ...
ОТДЕЛ РУКОПИСЕЙ
Инв. № 118
31+17 стр. 19..

инв. № 130 ф.545 г. 1 31 бет

Д.М

1916- жылдан козголоңу.

1916- жылы кыргыз элинин баштарына унуттулгусуз чоң оордуктар түшкөн.

1916- жылдын мезгилинде кыргыз эл жер-сууларынан бүтүндөй ажырап, артык жакырланып тоо башына сүрүлүп чыккан, орус-түңгөн, татар, өзбектердин жалдама малайлары болушкан. Кыргыз эмгекчилеринин өзүнүн бай-манаптарыда кандарын соруп алса-ратып турган мезгилдери эле. Ал гана эмес ошол учурда дүнүйө соушунда кадимкидей болуп жаткан учур эле.

1916-жылдын үстүндө өтө алсырап тур-
ган элдин башына падышанын катуу
буйруктары, алык-салыктарына
менен катар манаптардын бармакбасты
көзкысты ушундуктары күчөп кеткен эле

1916-жыл, июль айындагы катуу
<u>буйрук</u>

1916-жылдын июль айынын ичинде пады-
шанын катуу буйругу кыргыздан болуш-
тарына чыкты. Мен ошондо 28 жаш-
та болуп, Ак-сайда жайлоодо элек.

эл орозо эле. Болуштарга келген буйрук
кыргыздан солдат алынсын деген буйру
болгондуктан укканда элдин жүрөктөрү
ооздоруна келип, сөздөрү ооздорунан түшү
далдайган болчу. Ак-сайда бир айга жа
кын эл кеңешип, Кытай жерине оой кет
гө баталашты.

орозо өткөндөн кийин санаркалап Ак-са
дан Жакшаалды карай үркө башташы.
Жакшаал тү тоосу, жеринде бетке сапар
чөп жок какыраган борчук кара таш экен

мурун андай катуубагат жерди корбостон,
колокоч коткоргон, кокшибери жайкал-
ган айкын галаада журген эл олорун уч
эле кундун ичинде санашкан.
уч эле куну удаа кажырыган кара таш-
ты баскандаа уйлар чайлап олгон.
Какшаалдын УУРУ деген жерине барган-
да кабар угулду: Чуй, Алсык-Код,
нуангаалдагы элдерде уркун келе жатан
деййт ден.

Которучулардын жер жерлерде кандай се-

бектер менен башталышат.

Кыргыздардан солдат алынсын
деген буйрук чыкканда, эл баш-
карган чоң манаптар улуктар
менен жигитти чүйлөшүп, аскер-
ди токтоосуз берүүгө, бирок өз бал-
дарын куткарып алууга аракет
кылышкан. Бай-манаптар-
дын балдары бүт бойдон солдат-
тан бошотулуп, букара дыйкан-
дардын балдары гана кетмек-
чи болоруна анык көздөрү жет-

6

кенден китин јер-јердеги дыт-
кандарда котөрчөлө баштага-
ган.
Биринчи көтөрчөлүш Токмок
чөтросундогу Тачай Эмнен баш-
талып андан китин ар јерде кө-
төрчөлө баштаган.
Ысык-Төлдө 4-августта
башталган.
Көтөрчөлүш башталып калгандан
китин манаптар өздөрүдө газа-
ланган мененда кугуна албас-
тыктарына көздөрү јеткен соң

көтөрүлмүш, көт жолбашчылык
кылышына башталган болучу.
Пишпек уездинен белгилүү Шаб-
дандын балдары: Мөкүш, Са-
киндер жолбашчылыкты кол-
доруна алышкан.
Ысык-Көл тарабынан Ысаккаалы
малов, Максут Солтоев, Кадыр,
Баатырхан, Байгазы, Үсөн, Кул-
барак, Эшимбек, Соодамбек жа-
нангар....
Кочкордон Сарыбагыштан черикчи
уруунан Жанаат Ыбыке хан көтө-

рчун, Тезекбай Туракуев, Кобогон,
жатай манаптар жолбашчысыз
калышкан.
Жумгалдан Жокусубай манап.
Нарындан Жасамаалы манап.
Жыргалдар көтөрүлүштү баштаса-
да падышанын куралдуу аскери-
не туруштук бере албастан Кытай
тарапка кача баштады.
Алма-Атадан да көп аттуу ас-
керлер келди. Пржевальскийге
өтчү 500 бардаңкөнү Тынай эли-

нен ибраим Толоев деген рыбачыдан
бүт бойдон колго түшүргөн. Ошол
смыслятыктардын жардамы менен Та-
нат эли асман кутулуп, Ысык-Кол
бетине оотот.
Качкан кыргыздардын итлорү тигилүү
бойдон калган. Эгинида орулбастан
калган.
Ар бир насылкадагы орустар кача
албастан жоолош жүргөн кыргыздарды
Терип жүрүп кырат.
Жыттай жерине кыргыздар үркүп

жеткиче сентябрь айга кедип ка-
лат, Тэнь-Шаандын асканга жет-
кен аккардуу Гоолорунун Гагааш
ашууларынан болгон: Тöö-Кутрук,
Бедел, Ак-Öгуз сыяктуу ашуулар-
дын карарагаш болгон катуу бороон-
дору кыргыздардын кайтка кыргынга
жолуктурган. Үй малдар болсо ал
ашууларда ашпастан шурун эле
чатылап жүрө албай жолдо өлүп,
ал гана турсун бет бечара начар ки-
шилердин балдары жана мөгдөгөн

абышка, кестирип жана жаспан ооручулардын бардыгай белде калган.

Борч, жору, карга, кузгундарга асмандан ырыз калар жаагай.

Ошол үркүндө арбир жерлерден үркон элдин мүццдарын муццдап бердаган ырчыларда көп болгон.

Черик үрүүсүнан узун каспак түкүмүнан токтоосун деген акын мындай деп бердаган:

„Акшууда басмай төө калды,
Абышка жүрбөй чөө калды!

Көрүүдө басмай төө калдан,
Кесиптирлер жүрбөй жоо калдан.
Жандоодо басмай төө калдан,
Жаш балдар жүрбөй жоо калдан*.....

1916 - жылы Кытайга үркөн уруу-
лар булар:

Чүйдөн Таштай уруунан Атаке, Сара-
гачы эки баушу эл.
Жумгалдан Курманкожо деген уруктан
Көкүшбай баштык.
Нарындан Ажы эки деген элден бир

болоғу. Тынысан сеититтен жаканак деген уруусу.
Кочкордогу Жадырбек, боруокчу элдери бүт. Жарандагаы моңолдордон Бала Кытра, Жара-Тукуму деген уруулара.
Атү-Башындан моңолдордон Улуу Кытра деген уругунун бир болоғу. Черикгенда бир болоғу, Чорик болуш деген болушкан.
Бул жогорку атылган урулардан барсыгган Үч-Турфан, Ак-суу,

жакшаасы жерлерине үрктү.
Ысык-Көл кыргыздарынан бир-
да калбастан үрктү.
Ысык- Көлдүн тескей тарабын-
дагы элдер жакшаасы, Үч-Тур-
фан жакка үрктү. Ысык-Көл-
дүн күнгөй тарабындагы элдер
Текес, Жунгарияга үрктү.

Текеске барган элдер.

Текес үркөн тегелек, саяк, Арык
элдерин эки кытай калмактар
мал-баштарын тартпасы

талаганда; эрбӱчилердиҥ малтай
калган аныҥ ичинде текееске ка-
гуу жут болду, эл кырылган.
жалмактар ойноого алган кыр-
газдан бӱлӧлӧрӱн эҥ ырааkка
жиберип салат.

Ӱч-Турфанга барган элдер.

Ӱч-Турфанга барган элдер, Тур-
фан бетине барганда эле жал-
кадан кол жӱлӱги, анткени
Дӧлбе чоҥ деген бир тӱрӱ чан-

гү нечеги жалакка делбе болуп
өлгөн.

Кыргаздар алам барган өлү ашык
үчүн төлөрүн турфандык уй-
гурларга эгинге саткан, ал гана
турсун балдарында саткан.

Жакшаал, турфандын кыргаз-
дарында, эт боор кыргаз экен
карагангa чачынчак коргоойт
деген ы-дэримдүү бабалардан
калган жакшы сөздөрдү көңүл-

дөрүнө албастан галаан котгон. Жолм-
нен кетип бара жаткан койлордон чаң
кой деп кармап алган. Чыдүн ордун
атаалган. Ой маа деп өзү билгенинче
элеала берген.

Турфандагы үйгүрлөргө жана кыт-
ларга сатылган балдар жана кыздар эң
ыраакка узатылган. Күйүшү ээр,
токушдарды такуну алам чаап жүрө
Турфандыктар дуулаган. Жанча кал-
лысыдардан бирки жыйналган кыргыз-
дардан көп дүнүйөлөрү катай жер-
не барып төгүлдү!

Турфанга үркүп барган кыргыз уру-
... болгон уруу бугу
...ан эң тап...

болду, анткени аслар адёнду эң кат асла
баргандыктан. Ыргаактан барган тынна
сасяк, Надарбек уруктары артаан н
йогон.
ЧЧ-Турфанга оогонда, бат- канаттар
дын колында короган нюк, гоолорго артып
барган адёндорун асптын, кичишко
сатып соодаларын нүр чзо беришкен.
Шорлору катнаганда эле бечаралар
дагы катнаган.
Жатай жерине барып эми от десе бол
гон элдин сиуц-зарларын токтоосу
ырчы сиандый ырдаган:
" Жебин этеп билербиз,
Эшагин кантип сиинарбиз!
Чокоон [illegible] кнербиз.

~~Тоосуна жетпей жүрөрбүз,~~
Чоңуна кантип минербиз.
Бетке саяр чокпон жок,
Жерлеринин такырасы,
~~Ат жүрө албайт какырап,~~
Боз топурак чаңдаган,
Болот экен ~~адырасы~~ какыры.
Бир күн чөлүк жер экен,
мынакей деген жакыны!
Таякалап жообаскан,
Тартына китип кой баккан,
тоолук жүргөн адамы
~~Тоосун жүргөн адасы~~
Марал шыбак от жаккан,
Элечегин коо баскан,

Жылда жүрчү тоо баккан,
Тоолун жүрөт катынга.
Жакшылар катуу тар жерде,
Чилик жарсыз табалбайт,
Алдырап жүргөн андан көп,
Муунду кетти басалбайт,
Жалдырап жүргөн андан көп,
Өлүктү кантип көмөм деп,
Алсырап жүргөн андан көп.

Өң-түсү бузулуп,
Оорулуу жүргөн андан көп,
Азиретти жан алгыч,
Тоорун жүргөн андан көп.

Адасы болбойт ӧлөт деп,
Жорун жүргөн андан көп,
Өлбөйт адасы болбойт деп,
Корун жүргөн андан көп.
Бещ, алтап уюн аксатып,
Айдап жүргөн андан көп көп,
Карман алып жакшаалдап,
Касича менен жүрчүзүп,
Экн косун артана,

Байлап жүргөн андан көп,
Бүтү шишишин жүрө албай,
Чайлап жүргөн андан көп.
Курчунга арка садаган,
Алтын тапкан эмедай,
Сүтчүчи жүргөн андан көп,
Оокатысы калат танаада,
Карабашысы келди деп,
Кытчычи жүргөн андан көп.

Казеницини орускa,
Кесир калган андан көп,
Кебиш, каздан баарасын,
Кесир калган андан көп.
Эбин тапкан эчиндер,
Јырган јүрген андан көп,
Тебетейин колго алып,
Јырган јүрген андан көп.
Керек-јарак буюмын,
Туркандык тартып алат деп,
Катын јүрген андан көп,
Бир, экн ~~јүгөрч~~ кур, ___________ ?

Чыркыратып баштарын сактап жүргөн андан көп.

Турфан, Аксыга үркүп барган кыргыз-дар узун ак талдардан бүтүндөй көл-нүүн, бир жерге бир түнөй албай, алдан жара-шаар, Хотенге четин бозуп бар-ган. Ошондо да кулактарын түрүшүп, Россия жактан кабар күтүп турушкан болучу.

Жың - Баарындын бесык - көл-гө баршышы.

кыргаздар, кытай жерине үркүп барып, кытай элинин мал-мүлк, кул, күң-дөргө карк болчузун болтурганда ноябрь айында кытай доітайы (губернатору) Турфанда турган эле, жең-баарын деген төрөнү Ысык-Көлгө элчиликке жиберген. Жең-баарын Пржеваль шаарына барганда, орус төрөлөрүндө аны абдан сыйлап, жана көп афен берет. Жең-баарын кытай жерине үркүп барган кыргаздардын баштык кишилерин кармап

бэрчиго убада берет. Эки жүз чо-
аттуу аскер менен Ленинграддан кел-
ген чоң төрө Турфанга барганда, кыр-
гыздын мыктылары кирерге тешик
таба албай качкан болуучу. Турфан-
дыктар орустардын баштаган чагы
арынерлерден кыргыздын мыктыла-
рын кармай баштаган.
Кыргыздын мыктыларынан: Тезек-
бай, Байгазы, Алаке, Балыкчы,
Абдылдада жана башка дагы бир не-
челерин кармап кишендеп алып кет-

кен. Балыкчы јоло качканда атты
таштаган. Јарман барган кыргыз-
дарды тӱрмеге камап јатып, эки
айдан сон аман-соо коё берген.
Аттары: «Јайтта барып эзди кай-
га алып келгенсе» — деп.
мен өзүм јакшаалдан Јара-
Булак деген јеринде калыган
тӱрдук эле, февраль айы аякта-
ган убакта таушоор кабар угудду:
«Падышаны тактан тӱшӱ тӱрі, на-
сиурисяты деген сурак чыгган-
тыр. Эң адилет өкмөт болот

дайт, жерибизге кайта барсак, биз-
ди коргон жардам берет дейт. Са-
галдап кеткен мал-баштарыбыз-
да жыйнап алып берип, көзү-
бүздүн жашын тыят!" - дейт.
Бул кабарды укканда, үркүп бар-
ган кыргыздар кайта сапырылып
жөө чубай баштаган. Жөө чуба-
гандардан начарлары белде, жолдо
өлүктөрү калып, ит, кушка та-
мак болгон.

Кыргыздар кайта келе
жатканда жана келгендеги
<u>көргөн күндөрү.</u>

тургандан кайта кырылып сандесип
келе жаткан кыргыздарды поселкалар-
дагы орус кулактар топтошуп жаса-
нын чыгышып сырттардан жана ашуу,
белдерден кыра баштаган. Ат-Башы-
нын Босого деген жолунан тозуп, Алыш-
ке деген 200 сандесип келе жаткан
кыргыздарды өлтүргөндүгү анык.
Алышке өзү ашык-жолдун Байсоо-
рун деген капчыгайынан болуучу, Ат-
Башыга келип тамоннуге иш-
теп жүргөн эле. Бул Алышке Ат-
Башыдагы Түрчүн эле кыргыздар-

дын аъттыгларынга келгеш, бейбаш-
тыг калбаш нүрдү, чүвелерүнден бүгүн-
дарын алгаш, уруг-сугун, малдыг
шенен шоза - бузаатам.
мындаг ыксаз бейбаштыктар ы-
саж-кол, чүйзода эң көп болгон.
шиисалан түн бол аъттыгларга келгш
кыргын-жоот, малдарын, шылыктө-
рүн бүт алуулар болгон
ыссык-Аттадан Асыл деген кижи-
ниң аъттыгларынга келгеш, 13 кижини-
түурап, ооккаттарын алган.
Калтай жерине чуркиот калган

кыргыздарда бетбаштардын жа-
ман шыкачылык кылыктарын
көп көргөн. Бул сыяктуу бетбаш-
тыктар 1916-жылдан 1918-жыл-
га дейре окуя сүргөн болучу.
Ашынган бетбаштарды 1918-жы-
лы Совет гана тыя алып, кыр-
гыздын тукумдарын калды.
Качып күйзөлгөн кыргыз элине
келген жардамдарды да, ошол кез-
деги зулум манаптар жен алашы-
бечараларды шоройлоткон.

Абдырахманов 1944-ж. июль

9. NA

32

1916 - жылдын үркүнү.

Кыргыз элинин баштарына 1916 - жылы катуу бүл-үнчүлүк болуп, ал окуяны 16 - жылдын чоң үркүнү деп айтылат.

Кыргыз эли бир кылымда тынчтык менен өткөр-бөстөн коркуу - үркүүлөр менен өткөргөндүк тарыхы анык.

Кыргыз элинин калмактар менен беш кылым-дын ичинде ары урушкандыктары чындык болуп отурат.

Калмактар, уйгурлар, казактар, өзбектердин ортосунда калып, алардан катуу кысымчылык-тарды көрүп келген.

Мына ошондой катуу кысуулар жана кырылуу-лардын натыйжасында кыргыз уруулары ар мам-лекетке таралып, сандарыда абдан азайган.

Азыркы СССР тожурагындагы кыргыз уруулары орус падышалыгына баш игенде гана тынч

...ти чөө-рөсүнөн көтөрүлүшү башталган. мындан бираз

балдары уктап, байталдары жуушаган. Эгер ан-
дай болбогондо кыргыз конушу бүтүндөй өчүп, арбир
улуттардын ичтерине тарап кетер эле.
Кыргыздагы көп жашаган, көп билим үйлөгөн
аксакалдардын ооздорунда мындай сөздөр айтылар
эле: „орус жетим уул, тул катындын улугу,
оруска карагандан Кытай мал- басыбызга ээ
болуп, тынч уктадык, зордук, зомбулук деген
бүтүтү" ден.
Кыргыздар Россия падышалыгына баш иеп
жарым кылым тынтык доорду баштарынан
кечирседа, 1916- жылы баштарына дагы кы-
тынчылык күндөр түүп, катаагга үркүп чоң
зыяна учурады.
1916- жылдын учуруна келгенде кыргыздар жак-
шы жерлеринен бүтүндөй ажырап, кедейле-
нип, тоо баштарына үркүп калган

болучу. мына абалга дуушар боло баштаганда чүй, ысык-көл өрөөндөрүндөгү кыргыздар башка бөлөк жерлерге оон көчүүгө болор беле деген ойлорго келишип текес, какшаал жактарына оошууга уситула баштап, ысык-көл кыргыздарынан биринден-серинден текеске көткөндөри да болгон.

1914-жылы дүнүйөлүк согуш башталып, 1916-жылдын августь айында падышалык өкмөт тарабынан кыргыздардан солдат алынууга буйрук болгон.

кыргыздын бай-манаптары жана болуш, бийлери орус акимдеринин кол туктарына акча аркылуу киришип өздөрүнүн жана жакындарынын балдарын куткарып алып, дыйкандардын балдарын солдатка бермекчи болгондо, жер жерлерден чыр чыга баштап, жерлерине келип ээ болгондорго кол сала баштаган.

1916-жылдын 4-августта Пржевальский шаарынан көтөрүлүш башталган. мындан бираз

күндөр илгери Чүй өрөөнүн түрдүү жерлеринде
Кочкор, Жумгал, Нарындада көтөрүлүштөр
боло баштаган.
Көтөрүлүштөр дыйкан калктар тарабынан башталсада манаптар бул көтөрүлүштүн өз колдоруна алууга умтулуп, колдоруна ала баштаган.
Чүй өрөөнүндөгү көтөрүлүшкө белгилүү Шабдандын балдары: Мокуш, Сазиддин, Касым, Асан жана аларга ээрчиген кошоматчылары.
Дүр манап, Масыбетаалы, Сонунбек, булардын ай уруусунун манаптары болгон.
Солто уруусунан Чолпонкул, Жантай, Алымбек, Сулайман, Сарыбагыш деген манаптар.
Кочкор жериндеги Сарыбагыш уруусунан Канат, Тезекбай. Нарын Сарыбагышынан Касымаалы, Эсенгул. Ат-башы сарыбагышынан Чоконун уулу Каза манап. Жумгал саягынан Көкүмбай, Курманбек, Мырзабек. Нарын саягынан Касымбек, Мусакожо, Калпаакы

ысык-көл саягынан баатыркан, жетидобай, чыныбек, шыгай, маамыткан, максут, оторбай, талкамбай, бүйшамбү.

ысык-көлдөгү бугу уруусунан кыдыр, баатыркан, сарыбай, соодамбек, кулбарак, мамырбай, чекир, эки Абдылда, байгазы, үсөн, ысакаалы, сагын, ырыскелди, эшимбек, кыдырбай, былда.

нарындагы тынай сейит уруусунан кудайберген, чыныгаш, Алай, нурмамбет.

Ат-башындагы черик уруусунан мааке, чорток, мамбет-иемин, жашаке.

Ат-башы, нарындагы моңолдор уруусунан боогачы, сарыбагыш молдо, жайлоо, чонбек, Абдырай, карача, салмаке.

1916-жылы ысык-көл кыргыздары 17, кочкор, Ат-башы, Нарын кыргыздары 15 болуш эл эле.

Солто 8, тынай 5, жусенгал саяга 7, болуш эле.

Пишпек уездине караштуу кочкор сарыбагышы 3 болуш эле.

Кочкор кыргыздары Ыбакеев жанаатта кандыкка
көтөрүп, Ысык-Көл, Нарын, Ат-Башы кыргыз-
дары жолбашчылыкты Канаатан күтүшкөн.
Пишпек, Токмоктогу Солто, Тынай алыштарды-
гөн кабарлар угулуп турган.
Көтөрүлүш башталгандан ончакты эле күндөр
өткөндө Алма-Ата, Ташкент тараптан ат-
туу аскерлери толкуп келе баштаганда, ту-
руштук бере албастан кыргыздар Кытай же-
рин көздөй кача баштаган августь айында.
Ысык-Көлдөгү түнгөндөрдө качкан.
Качкан кыргыздардын үй-жайлары талаада
кала берген. Биринин малдарын экинчилери
алышып кандыбулаан чоң сапырыктар болду.
Падышанын аскерлери жана ар жерлердеги
орношкон отор орустарда жасаныш кыргыз-
дарды куун улам кырып кирген.
Чоң-Кеминдеги кыргыздардын колдоруна түшкөн
кайсы бир офицерлерлердин жандарынан
табылган кагаздарда мындай деп жазылат:

„кыргыздарды итине чайнатып бүтүрүлсүн,
жерлери гана калса болгону!“ деп.
Колго түшкөн кыргыздарды эң бир ырайымсыз
түрдө өлтүрүлгөндүк тору у ар жерлерде көп
болгон.
Кыргыздар сапырылып такалуудан тай калбай
кырылып үркүп Тескей тоону таянганда ар-
тыларынан аскерлер кайбир ашууларда же-
тишип кырган, тоодо чоң кыргын болот.
Кыргыздарды кыруу үчүн ысык-көл тарапка
арабага түйө бара жатканда Балыкчыдан жаб-
дандын иниси Төлөтүн уулу Ибраим 500 барданкени
ок, дарыларыменен колго түшүрүп, үй бе-
тен качкан Тынайлар ошол барданкелердин
жардамы менен Тескей тоону таяныш тү-
кучтары калып, качпай жерине бейт алышат.
Тескейдеги желдең уругунан Беркбай деген киши
мергендикке салып атышып көп качтар- са-
дың асман ашырат. тоги,
Чыйдан Атаке, сарыбагыш деп аталган ой оку-
ялмы ка-

Эки болуш тынай эли бүт качкан.
Кочкордогу Надырбек, Борукчу элдери бүт качат, Канааттын өз эле башы бир канча жолдоштору менен тоого бекинет.
Жумгалдан Жокушбайга караштуу бирболуш эл качат.
Ысык-Көл кыргыздары бүт качат, тескейдеги Саяктан Жантебай ажы деген бир миңге жакын түтүн менен жайлоодо калып үркпөй калат.
Нарындагы сарыбагыштан Ажы эли деген эл, Тыныстын Сейткиштин жарымы, Нарындагы монголдордон Кара түкушу, Бала кытра уругу бүт качат.
Ат-Башыдагы монголдор менен Чериктен Пыгаш жагынан 500 түтүнчөлөр качып, Какшаалга жакын эле барат.
Чоң [illegible] Ысык-Көлдүн тескей тарабындагы, кайсы [illegible] Чүй, Кочкор, Ат-Башы, Нарындан качтабышы [illegible] кандар бүт бойдон. Какшаал башы

Турпан, Кашкар өрөөндөрүнө барган.
Ысык-Көлдүн күнгөй тарабындагы саяк, Арык, Бөлөк элдери бүт бойдон Текеске качат. Текеске кирип барганда эле, эскиден берки өчмөнтөй болуп келген калмактар жасаныт атканышып, кыргыздардын малдарын жана баштарын талап кирет.
Сан жылкысы Сарыбайдын жылкыларына калмактар талаан койгондо, Сарыбай атанан ажырап, кемпири экөө жөөлөп карагайдын арасында калат, калмактардын талааны басылгандан кийин 5-6 күндөрдөн кийин балдары издей келсе, Сарыбай, кемпири экөө эчак өлүп, көздөрүн карга, сагызган ойгон бир берген жерде Сарыбай сыяктуулар ачка өлгөндө, башка бей-бечараларда эмне сын болот.
Текестин суусуна абышка, кемпирлер, бала-чакалар агып кетип жатканда, бир жагынан калмактар, кыз, келиндерди кошуп ого, малдарды айдап кете берет. Ошондой окуялар менен катар кышта эртелеп ка-

мүнөт, бир түнөп өтөргө байсал таппаган кыргыздарды дагы кырат. Тексте бирда шаар болбой жайдак жер болгондуктан Кулжа тарапка жете албай кыргын болот. 16 – жылы калмактардын колдоруна бенде болуп түшкөн кыргыздын баштары түп-бөлүк бенде болуп каласыерди кай бирлерин өлтүрүп, кай бирлерин качып кетейт деп ыраакы кара-шаар жактарга сатат. Жакшаал тарапка үрккөн кыргыздардын ар-тыда жакшаалдын качуу каракалаш бо-роондоруна кабалып аркайсы ашууларда кыргынга учураган.
Кыргыздар, кытай жерлерине үй малдардан кол түшүп, топ, кой, жылкылар менен гана барган. Кыргыздар тоо ашып кытай жерине кирери менен ал жердин кыргыздары жана уйгурлар жол аксыбыз деп малда-рынан карсак ала баштаган. Бир кур (обут) жүгорууго бечаралар балдарын сатышкан. Жылкыларын катыласы деңбе чоптон

өлүп калган. Кыргыздар бир жерде бир күнү
жатып тынч албастан Ак-Суу, Бай, Жотон,
Кара-шаарларга чейин кирип барган.
Кытай жеринин көпчүлүгү какыраган ка-
ра таш болуп, бейке саяр чөп жок, то-
пурак учкан жер экендигин кыргыздар бар-
ганда көргөн. Үркөндө эң начарлар белде
жөөлөп бөрү, жоруга жеси болгон.
16-жылы Ысык-Көлдө апиймси эң сык-
тал өнүп бергендиктен Тескейден үркөн
бугу, саяк уруулары жакшы болуп турган.
Уйгурлар, кытайлар, кыргыздар мал-мүлк-
көкарк болгон, күчтүү эр-токусуздарга
уйгурлар токунуп аламышы чапкан.
Текеске үркөндөргө караганда какшаалдагы
бейт алып үркөндөрдүн чыгымдары азыраак
болгон, себеби - шаарлар көп болуп, эгин
арзан болгондуктан, эгин бирда көтөрүл-
бөй бир калыпта турган.
Кытайлар, уйгурларга сатылган кыргыз-
дын балдары, кытайдын эң ыраак жак-

тарына узайжан.
кытайга үркөндө кыргыздар чоң, чуңүй кыйлашкан болучу: „бизди эсин кытай букара кылып алып, жер-суу берет" деп.
мен өзүмдө Ак-сайдын башында жаткан эле, Черик, солтолдорлор менен бирге үркүп качшаалга барып Кара-Булак деген жерге кыргыз ичине качыптан, апрел айында кайта көчүп, Ак-сайга чыктык, малдардын көбүн өлтүрүп, арык малдар менен жоолоп калдык.
кытай жерине үркүп барган кыргыздар падыша өкүмөтүнүн баары бир кулагына ишениктери бар эле, эң четтеги биз ушундай болдук, чордондогу падыша жыгылгайткоден кулак түрчүшү турган.

Чың-Баарындын Пржевальскийге барышы.

16-жылдын ноябрь айында Дотай (Кытай губернатору) Жың-Баарын деген төрөсү элчи кылып орусга жиберди. Жың-Баарын

Пржевальскийге келип, орус торосуна учурап,
көп айтып жет, кытай жерине келген кыр-
гыздардын манаптарын кармап берүүгө көл
көтү. орус торосу бир жүз чакты аттуу
аскерлер менен Турпанга барып бир топ
манаптарды кармап алып кеткен болуучу.
орустар манаптардан: Төзекбай, Байгазы,
Абдылда, Алыке, Балыкчы дегендерди кар-
мап алып кишендеп сыртка бир жерге
конгондо Балыкчы жоо качканда атып са-
лып, башкаларын алып барып түрмөгө
камашкан, бир айча камап жатып:
„Эсти элди кайра алып кел деп бошо-
туп жиберген болуучу. мына ушул убакта
падышада тактан кулагандагы „Шурай-
ислам" болгондугу үркүп барган кыргыз-
дарга шак элеугулу. жакшылык а
кабарлар угулганда кыргыздар сапы-пак-
рылып кайра чубай баштады. мы
ыксыз

Кыргыздардын кайра чубашы.

кыргыздар сансыраалып жоо кайра чубап
жакшаал тоолорун аша башташканда
ар бир посёлколордогу орус кулактары ка-
мынып жол тозуп ар бир жерлерден
кыргыздарды кыра башташкан.
Ак-башы таможнисинде иштеген Бай-
соорундук орустан Алешко деген бир жигит
босого деген жерди тозуп, жоо келе жат-
кан кыргыздан 47 кишини өлтүргөнү
анык. Алешконун атасы челек жасап-
турган киши болуп, кокторчулукто өлгөн
экен. Алешко 18- жашы кышында кыр-
гыздын атыдарын аралап барып конуп
акалга сыйгаз бейбаштыктарды кы-
лып, чүдөгү жакшы буюмдарын алып жү-
рчү кыш өткөргөндүгүн өзүм көргөсүн.
гуду кыргыздар кайтай жеринен өлгөнү
чи кы... өлчү, калгандары дерексиз ка-

лып, өлгөндөрүнөн калгандары ата мекен Ко-
нуштарына келип ж-а алары менен дагы
үкөмүштүү күндөрдү көргөн.
Ысык-Көл, Чүйдөгү орус кыштактарындагы
орус кулактары эң бир катуу түрдө уюшу
жасашып, кыргыз адамдарына баса келип
кишилерин өлтүрүп, бирнечен мал,
оокаттарын алып киргенде, кыргыздар
дагы тоолорго качып, кайсы бир тууганда-
ры жаңа жерине качкан. Бул учурда
оору-өлүм ыксыз көп болгон.
Кытай жерине үркүп калган элдерда
көп кыйынчылыкка-көп өлүмгө учура-
ган. Шурай исласындын колунан бирда жак-
шылыктуу иш көрүнгөн эмес.
Чүйдөгү орус кулактары эң аяттан даарып
уюшуп жасаганып алып кыргыздарга ка-
зап кыла баштап, Фрунзе жанындагы
Покровдон бир топ канкорлор, Чапмак
уруунан Асыл дегенди бүтүн атасы
менен өлүм кылган. Мындай ыксыз

бейбаштыктар ар жерде жыш боло
берген.
Нарындык саяктын манабы Касымбек Ан-
жиняндан келген ак туу аскерге ат, союш-
тарды касапсыз кылып, өзү баштап жү-
рчи качкан кыргыздарды кайтарган.
Ат-Башыдагы Казы манапда, Ат-Ба-
шы элинен көп аттар, союш-азыктарды
касылап Касымбекке жардамчы болгон.
Пржевал, Пишпек, Токмок, Ат-Башы
Нарындагы өзбек, татарлардын бай,
кулактарыда кыргыздарды эң катуу
жек көрүп турган.
кыргыздар ошончолук жаман абалда ка-
лып, үйүнөн бурата ла чыгыштарын
үзүп турганда Советтин тарапка карап
ата баштап, кыргыздардын тукусу ка-
лып жүргү болду.
Кытай жерине үркөн кыргыздардын ич-
теринен элдин мүчүн аттыгы чаккан
бир топ акындары болгон. мисалы: Ысак

Шайбековдун „Кайран Эл" чыгармасы.
Алдаш молдонун „Чоң үркүн" чыгармасы
жана башкалар..... Токтоосунакандыкы.
Алдаш молдонун чыгармасы эң мүндүү
көп болсода колго кирбеди.
Ысык-Көлдөгү Арык, белоктер калмактарга эң катуу часуул жасоолору 1924-жылдарда табылды.

Абдрахманов Ибраим.
1945-жыл, январь.
шаар Фрунзе, ул Дзержинский № 38